

O HRVATSKIM FRAZEMIMA S BROJEVNOM SASTAVNICOM

(Željka Macan, *U četiri oka: o hrvatskim frazemima s brojevnom sastavnicom*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. 2022.)

Od prvoga hrvatskog frazeološkoga rada akademkinje Antice Menac *O strukturi frazeologizma* (Jezik 1970/71) objavljen je respektabilan broj frazeoloških radova i ukoričenih publikacija. Tom se nizu naslova uspješno pridružuje i knjiga dr. sc. Željke Macan *U četiri oka: o hrvatskim frazemima s brojevnom sastavnicom* objavljena 2022. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Prva je to hrvatska znanstvena monografija u čijem je središtu pozornosti brojevna riječ kao komponenta frazeoloških jedinica.

Nakon *Uvodne riječi* slijedi 9 teorijskih poglavlja: 1. *O frazeologiji i frazemu*, 2. *Brojevne riječi kao frazemske sastavnice*, 3. *Korpus hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 4. *Strukturni aspekt hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 5. *Paradigmatičnost hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 6. *Sintaktički aspekt hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 7. *Varijantnost hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 8. *Semantička analiza hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 9. *Konceptualna analiza hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, 10. *Frazeografska obrada hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom*, Literatura i Bilješka o autorici.

U knjizi je posvećena pozornost frazeološkoj građi prikupljenoj i ekscerpiranoj iz različitih ukoričenih općih jednojezičnika i višejezičnika te frazeoloških rječnika hrvatskoga jezika: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (Matešić 1982), *Rječnik hrvatskoga jezika* (Anić 2000), *Hrvatski frazeološki rječnik* (Menac, Fink Arsovski, Venturin 2014), *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* (Vidović Bolt i dr. 2017), *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* (Matešić 1988) kao i mrežnih korpusa (*Hrvatskoga mrežnog korpusa hrWaC* i korpusa Instituta za hrvatski jezik i je-

zikoslovlje *Hrvatska jezična riznica*). Autorica Željka Macan uvrstila je i frazeme iz aktivnog i pasivnog fonda izvornih govornika hrvatskoga jezika.

U poglavlju *O frazeologiji i frazemu* (13–16) Željka Macan navodi definiciju frazeologije i frazema te daje uvid u dijakronijski pristup frazemu – osnovnoj jedinici frazeoloških istraživanja i proučavanja. Autorica uzima u obzir relevantne definicije pionira hrvatske frazeologije – A. Menac, Ž. Fink i J. Matešića, a uz opise formalnih pristupa ne zanemaruje ni suvremene – iz perspektive kognitivne teorije i psiholingvistike te komunikativno-pragmatičke i lingvokulturološke.

S poglavljem *Brojevne riječi kao frazemske sastavnice* (17–20) autorica uvodi čitatelja u ulogu brojeva koji „su oduvijek imali posebno značenje u čovjekovu misaonom svijetu” te približava stavove jezikoslovaca, ne nužno i frazeologa, kako bi opravdano upozorila na važnost brojeva neovisno o tome jesu li ujedno i frazemska komponenta (*zažmiriti / žmiriti*) (*prižmiriti*) (*jednim okom (na jedno oko)*); *može se na prste izbrojiti* (*prebrojiti* i sl.) *koga, što; od prvoga do prvoga* [živjeti i sl.]), ili je pak uloga brojevne komponente zapravo simbolička (*kruh sa sedam kora, sve u šesnaest, biti u (na) sedmom nebu*). Pritom Ž. Macan (2022: 19) ističe da se upravo „u frazemima (...) ogleda simbolički potencijal brojeva kao arhetipova te njihovo značenje u europskoj kulturi od antike do danas”.

Korpus hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom (21–23) na kojem je utemeljen rječnik i „koji predstavlja svojevrsni leksikografski model, otvoreni popis s mogućnošću dopunjavanja novim frazeološkim jedinicama” (2022: 21) obuhvaća frazeološke jedinice u sastavu kojih je najmanje jedna brojevnica pri čemu ona može biti glavna (nositelj) (*pet minuta* čijih) ili izborna (fakultativna) (<jedan> *korak naprijed, dva koraka nazad (natrag)*). U brojevne se frazemske sastavnice ubrajaju brojevne riječi kao semantička kategorija (koja pretpostavlja dva uvjeta: broj u osnovi te suodnos s drugim riječima u nizu), a ne gramatička, pa stoga nije istovjetna brojevima kao morfološkoj kategoriji u suvremenim gramatikama (Klinčić 2012: 89 prema Macan 2022: 22).

Svjesna različitih pristupa broju (brojevima) i tumačenjima, Željka Macan je u svojoj knjizi predstavila i različite pristupe hrvatskih jeziko-

slovaca uvijek intrigantnoj temi – brojevima kao vrsti riječi sa svim svojim posebitostima. Numeričku komponentu u frazemima promatra kroz prizmu definicije Ivane Matas Ivanković (2020: 853– 843) prema kojoj se pod brojevnim riječima razumijevaju „brojevi i tvorenice od brojeva koje nedvosmisleno pripadaju nekoj drugoj vrsti (npr. dvogodišnjak)”. Frazemske inačice koje nisu potvrđene ni u jednom od korištenih korpusa, nisu uvrštene u analizirani korpus hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom. Primjerice, izostavljena je varijantna sastavnica pet prisutna u *Hrvatskome frazeološkom rječniku* u primjeru *ne znati (jedva znati) brojiti do tri*.

Četvrto poglavlje (25–37) autorica je posvetila strukturnom aspektu frazema što uključuje određivanje opsega, njegova leksičkoga sastava te sintaktički glavne frazemske sastavnice. Slijedeći suvremenu frazeološku tipologiju i terminologiju, Ž. Macan dijeli frazeme na: 1. minimalne frazeme (*za pet, od prve* [napraviti što, shvatiti što]), 2. frazeme skupove riječi ili sveze riječi (*otvoriti / otvarati četvere oči, ne vrijediti ni pet para, deveta rupa na svirali, ni pet ni šest*), 3. frazeme rečenične strukture (<to je> *deveta briga komu, može se na prste jedne ruke izbrojiti* [prebrojiti i sl.] *koga, što, kao da tri dana nije jeo tko*) i 4. frazemske polusloženice (*ajn-cvaj, dva-tri puta*). Autorica opravdano izdvaja poredbene frazeme jer u cjelokupnome frazeološkom fondu čine najbrojniju skupinu pa ih se često i proučava kao zaseban strukturni tip. Među prikupljenim i ekscerpiranim frazeološkim jedinicama najbrojniji su frazemi skupovi riječi ili sveze riječi.

Paradigmatičnost kao mogućnost alternacije sastavnica frazema, a bez promjene značenja, tema je petoga poglavlja knjige Željke Macan – *Paradigmatičnost hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom* (39–47). Građa potvrđuje sva tri tipa frazemske paradigmatičnosti: 1. *nultu*, prisutnu u frazema kod kojih nije moguća nikakva promjena sastavnica, a koje se naziva frazemima okamenjene strukture (*za pet, metar cvancik, drugim riječima, drugog kova (soja), (iza (preko) sedam mora), spala knjiga na dva slova*); 2. *djelomičnu*, vidljivu u frazema kod kojih su promjene moguće isključivo ovisno o morfološkim ili semantičkim čimbenicima (*građanin drugoga reda, jedno drugome do uha, jedan kao nijedan,*

lud sto gradi, pokazati / pokazivati drugo lice, jedna duša u dva tijela itd.) te 3. *potpunu*, kod koje su promjene potpuno neograničene i u skladu s gramatičkim posebnostima sastavnica. Upravo ta treća skupina obuhvaća najveći broj frazeoloških jedinica dvočlanog sastava u kojima je prva komponenta brojevnica, a druga imenična (*druga violina, treća sreća, prvi koraci* <u čemu>, *mali milijun, moralna nula, obična nula*).

Funkcija frazema prilikom uključivanja u diskurs, a pri čemu važnu ulogu ima i kategorijalno značenje koje nije uvijek podudarno sa strukturnim značenjem (npr. imenični frazem *na prvu loptu* po svome je kategorijalnom značenju priložni pa na sintaktičkoj razini ima funkciju priložne oznake „bez razmišljanja, odmah, otprve, naprečac”), u središtu je pozornosti šestoga poglavlja naslova *Sintaktički aspekt hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom* (49–54). Frazemi mogu imati više funkcija u rečenici, npr. pridjevni frazemi su potvrđeni u funkciji predikatnoga imena, u funkciji atributa, a zamjenični u funkciji predikatnoga imena, atributa, priložne oznake, uzvika, objekta. Skrećem pozornost na zastupljenost frazemske polusloženice, inače četvrtog, relativno novoga strukturnog tipa potvrđenoga u sintaktičkoj funkciji priložne oznake, objekta, subjekta, predikatnoga imena i priložne oznake količine. Neki rečenični frazemi (frazemske rečenice) pojavljuju se kao samostalni ili pak mogu biti uvršteni u rečenice. Primjeri su preuzeti iz Hrvatskoga mrežnog korpusa hrWaC, a svaki prati i mrežna stranica prema istom izvoru.

Frazemske varijante tema su sedmoga poglavlja naslovljena *Varijantnost hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom* (55–61). Njihova je brojnost pokazatelj bogatstva frazeološkoga fonda, a ujedno i maštovitosti izvornih govornika te njihove mogućnosti dočaravanja istoga značenja ipak različitim slikama. Glavna obilježja frazemske varijanti (inačica) navodi Fink (1993: 65) i na tom su tragu i potvrde primjera u ovoj knjizi: „1. značenje im mora biti identično tako da se one mogu međusobno zamjenjivati bez bilo kakva utjecaja na smisao rečenice ili konteksta; 2. moraju imati barem jednu zajedničku komponentu; 3. sintaktička konstrukcija im mora biti jednaka, ili tek neznatno izmijenjena; 4. rekcija im mora biti ista jer se u protivnom ne bi mogle uključivati u isti kontekst;

5. ne smiju se ni stilski, ni ekspresivno razlikovati; konotativno značenje im mora biti jednako". U analiziranoj i predstavljenoj građi susrećemo sljedeće tipove frazemskih varijanata (inačica): fonološke (*batina s (sa) dva kraja*), morfološke (*nema (nije bilo) druge komu*), tvorbene (*može se na prste jedne ruke prebrojati (nabrojati, izbrojati) što; premazan (nama-zan) sa sedam masti*, sintaktičke (*između (među, u, unutar) četiri zida*) i leksičke (*pogledati / gledati (promotriti / promatrati i sl.) iz drugog kuta; sedam debelih godina (krava)*). Autorica je izdvojila i primjere frazema s kombinacijom više vrsta inačica unutar jednoga frazema – leksičke i fonološke (*k(a)o jedan puta (jedanput) jedan*), leksičke i sintaktičke (*biti (naći se) u (na) sto čuda*) te leksičke i tvorbene (*ubaciti / ubacivati (prebaciti / prebacivati) u petu brzinu; pogledati / gledati (promotriti / promatrati i sl.) iz drugog kuta (ugla)*). Pojedina komponenta stječe status inačice (varijantne sastavnice) u frazeografskim zapisima svojom reproduktivnošću i rasprostranjenošću uz obaveznu značenjsku stabilnost.

Slijedi opsežno poglavlje *Semantička analiza hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom* (63–82) u kojem je autorica svoju pažnju usredotočila na značenje frazema, proces njegova oblikovanja, stupanj značenjske preoblike ili blijeđenja (tzv. desemantizacije) frazema te motiviranost, podrijetlo i tipove semantičkih odnosa. U opisu stupnja značenjske preoblike (desemantizacije) autorica promatra frazeme iz očišta tradicionalne tipologije: 1. potpuno desemantizirani frazemi u kojima su sve komponente značenjski preoblikovane, a u definiciji nije zastupljena nijedna frazemska sastavnica (*druga strana medalje, sto na sat, tri dana jahanja, zbrojiti dva i dva* itd.); 2. djelomično desemantizirani koji se razlikuju po tome što je dijelu komponenti nestalo prvotno leksičko značenje pa se sastavnice koje nisu značenjski preoblikovane koriste u formiranju frazemskoga značenja (*biti (nalaziti se) u sto briga, biti broj jedan, ljubav na prvi pogled* itd.) i 3. nedesemantizirani frazemi (nulta desemantizacija), dakle, treći tip uglavnom zastupljen „u terminologiji i pojmovima iz različitih područja” (Fink-Arsovski 2002: 7–8 prema Macan 2022: 60) pa ih u svojoj knjizi autorica nije ni razmatrala.

U opisu motivacije frazema Ž. Macan kombinira pristupe Vidović Bolt (2011) i Burgera (2007) te razlikuje konkretne motive (*jedno dru-*

gome do uha, sjediti na dvije stolice, stajati s obje noge na zemlji, povući (zaorati) prvu brazdu, biti (boriti se itd.) u prvim redovima), asocijativne (*dočekati se na sve četiri, dignuti sve četiri u zrak, trinaesto prase, plesati kako drugi svira(ju)*) i nelogične (*sve u šesnaest*). Propitujući podrijetlo hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom, autorica je utvrdila da prikupljeni korpus sadržava frazeme biblijske provenijencije (*knjiga sa sedam pečata, biti jedno srce i jedna duša* itd.) koji su uglavnom internacionalne rasprostranjenosti te druge internacionalne frazeme koji su većinom prevedenice, npr. engl. *first lady*, hrv. *prva dama*; hrv. *biti u (na) sedmom nebu*, njem. *im siebten Himmel sein*, tal. *esser al settimo cielo*; hrv. *ne znati (jedva znati) brojiti <ni> do tri*, njem. *nicht bis drei zählen können*, fr. *ne pas savoir compter jusqu' à trois*, češ. *neumí počítat do tři*.

U korpusu je i nekoliko frazema s brojevnim posuđenicama (germanizmima) poput *ajn-cvaj, biti ajnc a, metar cvancik i pik-zibner*. Željka Macan ne propušta obraditi frazeme koji svoje podrijetlo baštine iz različitih žargona – kartaškoga (*kao kec (as) na desetku, kao kec (as) na jedanaesticu*), sportskoga (*jedan nula, na prvu loptu*), a zabilježen je i frazem u funkciji knjiške psovke (*sto mu gromova!*).

U posebnom su podpoglavlju opisani frazemi s podrijetlom iz filmskoga nazivlja (*biti u prvom planu, doći (izbiti i sl.) u prvi plan, tri dana jahanja, sedmorica veličanstvenih* itd.) te glazbenoga (*prva violina i druga violina* te *svirati prvu violinu i svirati drugu violinu*) te frazem iz vojne terminologije (*biti (boriti se itd.) u prvim redovima*). Potvrđen je i jedan nacionalni frazem – *sve u šesnaest*.

U okviru istoga poglavlja autorica predstavlja i semantičke odnose naglašavajući da „frazemska monosemija (jednoznačnost) i polisemija (višeznačnost) pripadaju unutarfrazemskim semantičkim odnosima, a odnosi među frazemima mogu biti i višestruki: suznačnost (sinonimija), isključivost značenja (homonimija) i suprotnost značenja (antonimija)” (str. 72). Hrvatski frazemi s brojevnom sastavnicom su uglavnom monosemni, dakle, uglavnom imaju jedno značenje s obzirom na kompleksnost strukturnoga značenja, a polisemnih je frazeoloških jedinica manje nego leksema. Kao primjer frazeološke homonimije autorica navodi frazem *nemati tri čiste* s tri različita značenja „pridružena istome izrazu”

(str. 73), ali koja međusobno nisu bliska i potvrđuju isključivost značenja u istom kontekstu: '1. *biti kukavica, plašljiv, nemati hrabrosti za što*, 2. *ništa ne znati, nemati pojma o čemu*, 3. *biti glup (neinteligentan)*'. Sinonimija u frazeologiji rijetko je prisutna, ali među hrvatskim frazemima s brojevnom sastavnicom ipak ih je nekoliko zabilježeno: *k(a)o jedan puta (jedanput) jedan i kao dva i dva <četiri> te jednim hicem (metkom) <ubiti> dva zeca i jednim udarcem ubiti dvije muhe*. Frazemska se antonimija uglavnom realizira na primjerima frazema s komponentama suprotna značenja: *kao kec (as) na deset i kao kec na jedanaest* te *imati tri čiste i nemati tri čiste*. Iako frazemi *<po> stoti put* i *jednom u sto godina* ne sadržavaju antonimne sastavnice, ipak su u antonimnom odnosu.

U zasebnom podpoglavlju *Simbolika brojevnih frazemskih sastavnica* autorica predstavlja simboliku svakoga broja potvrđenoga u frazeološkim jedinicama – jednoznačenkastih glavnih i rednih te višeznačenkastih. Svaki ulomak sadržava opis simbolike broja te nekoliko frazeoloških jedinica. Primjerice, u ulomku o broju sedam navodi se biblijska simbolika broja te frazemi s tom komponentom (*zatvoriti sa sedam brava što, kruh sa sedam kora, iza (preko) sedam mora, iza (preko) sedam mora <i sedam gora (planina)>, iza (preko) sedam mora, iza (preko) sedam gora*) te simbolika i rednoga broja sedmi s frazemom (*biti u (na) sedmom nebu*). Iz predstavljene je građe razvidno da u dijelu frazema brojevnice zadržavaju svoje primarno leksičko značenje količine ili poretka, dok se u drugom dijelu pak odražava simbolički potencijal brojevnih riječi. Izdvaja se i primjer u kojem su numeričke sastavnice u antonimnom odnosu s obzirom na konotiranost: *biti u prvom planu i pasti / padati u drugi plan*.

Deveto, a ujedno i najopsežnije poglavlje naslova *Konceptualna analiza hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom* (83–110) daje cjelovit uvid u zastupljenost frazema u različitim konceptima, nadređenim pojmovima koji uokviruju značenja frazema bez obzira na njihovu strukturu i kategorijalno značenje. Iako konceptualnom analizom nisu obuhvaćeni svi frazemi s brojevnim sastavnicama, npr. frazemi s funkcijom tekstnih konektora (*drugim riječima*) ili stilizirani knjižni izraz koji je ujedno reakcija na kakvu neželjenu i lošu situaciju ili događaj (*sto mu gromo-*

va!), koncepti odražavaju ključne relevantne elemente, primarno kulturološke i sociološke, sadržane u frazeološkim jedinicama. Frazemi su u okviru konceptualne analize razvrstani u dvije glavne skupine: frazemi koji se odnose na čovjeka i frazemi koji se ne odnose na čovjeka. Svaka skupina sadržava nekoliko podskupina s više koncepata u kojima se prvo navode frazemi, a zatim detaljni opisi motivacije i značenja.

Među antropocentričnim frazemima najbrojnija je skupina s konceptima kojima se opisuju čovjekove karakterne osobine. Sveukupno sadržava čak 19 koncepata: lijenost, snalažljivost, razboritost, umna ograničenost i glupost, luckast, lud, nespretnost, oprez, predosjećaj, jedinstvenost, uspjeh, brza reakcija, dvoličnost, izjednačavanje, bezvrijednost, hrabrost, kukavičluk, lukavost i brižnost. Konceptualna analiza hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom potvrdila je važnost i pragmatičnost „sлагanja” frazema u tematsko-značenjska područja koja se nazivaju konceptima. Koncepti olakšavaju utvrđivanje značenja, opis motiviranosti, podrijetla i rasprostranjenosti te prepoznavanje i uočavanje pozadinske slike.

Zadnje poglavlje *Frazeografska obrada hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom* (111–149) čini rječnik hrvatskih frazema s brojevnom sastavnicom. U uvodnom dijelu autorica objašnjava da je riječ o objasnidbenom rječniku temeljenom na korpusu (*corpus-based*) i koncipiranom prema postulatima suvremene frazeografske obrade. Nadnatuknica je brojevena riječ, a natuknicu čine frazemi poredani prema abecednom redoslijedu prve sastavnice. Nakon natuknice navedeno je značenje te primjer u kojem je frazem istaknut velikim slovima. Na kraju je podatak o izvoru (Hrvatski mrežni korpus (hrWaC), Hrvatska jezična mrežna riznica (HJMR), mrežni pretraživač Google (G)). Ako su u frazemu dvije brojevne komponente, frazem se navodi pod natuknicom koju čini prva brojevena riječ, npr. pod nadnatuknicom *dvanaest* uz frazem *pet* <minuta> prije (do) *dvanaest* stoji uputnica na nadnatuknicu *pet*, a sam frazem je obrađen pod nadnatuknicom *pet*. Frazem *jednim hicem* (metkom) <ubiti> dva zeca obrađen je pod natuknicom *jedan*, a pod nadnatuknicom *dva* stoji uputnica na mjesto obrade frazema. U skladu s već tradicionalnim načinom obrade frazema prikupljenih prema formalno-

značenjskom kriteriju (zoonimni, fitonimni, somatski i sl.), brojne frazeomske inačice se ne bilježe kao nadnatuknice. Nadnatuknica (brojeva riječ) i natuknica (frazem) označene su masnim slovima. Varijantne (međusobno zamjenjive) sastavnice bilježe se u obliku zagrada (*razbiti se (raspasti se i sl.) u (na) milijun komadića*), a fakultativne sastavnice, tj. sastavnice čijim se izostavljanjem ne mijenja značenje u izlomljenim <<*i*> još> *trista čuda*. U uglatim zgradama stoje kolokacije koje olakšavaju uporabu (*od prve [napraviti što, shvatiti što itd.]*).

Posebnu vrijednost rječniku daju uporabne odrednice (deprec., ekspres., eufem., iron., razg., retor.), što je vrlo korisno govornicima, posebno inojezičnima, ali i zahtjevan posao za priređivača/sastavljača rječnika.

Knjigu zatvara popis bibliografskih jedinica na hrvatskom i njemačkom jeziku pod naslovom *Literatura* (151–156) te *Bilješka o autorici* (157).

Zahvaljujući Željki Macan, u ovoj se znanstvenoj monografiji o frazemima s brojnom sastavnicom i o simbolici brojeva sve može saznati iz *prve ruke*, a već je *na prvi pogled* jasno da će i izvorni i inojezični govornici hrvatskoga jezika *biti na sedmom nebu* kad vide na jednom mjestu prikupljenu tako bogatu frazeološku građu. *Čudo jedno!*

Budući da je riječ o prvoj i do sada jedinjoj hrvatskoj opsežnoj i cjelovitoj studiji sa sustavnom i argumentiranom analizom hrvatskih numeričkih frazema, knjiga će zasigurno privući veliku pozornost hrvatskih i inozemnih frazeologa. Vjerujem da će uvrštena građa biti poticajna za nova kontrastivna i poredbena istraživanja koja će dati još veću važnost ovome dragocjenom ukoričenom izdanju. Knjiga Željke Macan svakako je preporučljiva svima koji vole jezik i ustaljene nizove riječi neovisno o tome je li im to primarni poziv. Frazeolozima i svim studentima željnima novoga frazeološkoga znanja i obogaćivanja vlastita frazeološka fonda ova je knjiga pravi poticaj za razgovor i nova razmišljanja o numeričkim komponentama u frazeološkim jedinicama i to – *u četiri oka*.

prof. dr. sc. Ivana Vidović Bolt